

A Comparative Exegesis regarding “Nūr” in Verse 158 of the *al-A‘raaf* Chapter according to Abul Futuh Razi and Other Exegetes*

Ali Hasanbeigi

Associate Professor, Faculty of Humanities, University of Arak, Arak, Iran. Email: a-hasanbagi@araku.ac.ir

Abstract

Verse 158 of the *al-A‘raaf* Chapter speaks of a light that has been revealed with the Holy Prophet (peace be upon him and his household). Many exegetes believe that *al-nūr* refers to the Holy Quran in this verse and some exegetes have suggested other views that are as follows: the talking Quran; the Holy Quran; Imam Ali (peace be upon him) and other Imams, and wilayah (mastership). These views each have their own issues and moreover, none of them can provide a suitable answer to the question of why the word *ma‘ah* (with/in addition to) has come with the word *inzāl* (bringing down). However, the interpretation that Abul Futuh Razi has presented for this part of the verse is different from other interpretations. He considers this light to be Imam Ali (peace be upon him). In this paper, the views of the exegetes will be presented, evaluated, and critiqued and it will be shown that Abul Futuh Razi’s exegesis of the mentioned verse does not require justification and interpretation in contrast to that of other exegetes.

Keywords: verse 157 of the *al-A‘raaf* Chapter, Abul Futuh Razi, Imam Ali in the Quran, following the Prophet

* Received: 2023 Mar 26 | Received in revised form: 2023 Apr 08 | Accepted: 2023 May 01 | published online: 2024 Dec 21

Hasanbeigi, A. (2023). A Comparative Exegesis regarding “Nūr” in Verse 158 of the *al-A‘raaf* Chapter according to Abul Futuh Razi and Other Exegetes. *Comparative Interpretation Research*, 9 (2), 55-78. <https://doi.org/10.22091/PTT.2023.8537.2145>

Introduction

Verse 157 of the *al-A'raaf* Chapter speaks of a light that was sent down with the Prophet (peace be upon him and his household): "... those who believe in him, honour him, and help him and follow the light that has been sent down with him, they are the felicitous."¹ This paper seeks to study and analyze Abul Futuh Razi's approach regarding the interpretation of the abovementioned verse with a focus on "light". The interpretation that Abul Futuh Razi has presented for this part of the verse is different from other interpretations. He considers this light to be Imam Ali (peace be upon him). It is worth mentioning that Abul Futuh Razi is one of the Shiite exegetes of the sixth century after Hegira. His exegesis titled *Rawd al-jinān wa rūh al-jinān fī tafsīr al-Quran* is in Persian and includes all the verses of the Quran.

Views regarding light in verse 157 of the *al-A'raaf* Chapter

Many of the exegetes believe that the "light" in the verse refers to the Quran. That the word *al-nūr* is accompanied by *inzāl* is what has led the abovementioned exegetes to consider that light refers to the Quran. Some believe that the light in the verse refers to Imam Ali and other Imams (peace be upon them) and their wilayah and leadership have been revealed along with the prophethood of the Holy Prophet (peace be upon him and his household). Some exegetes believe that the word light is absolute. As a result, it includes the Quran, Imam Ali, and other Imams. Some exegetes have said that light in the verse under discussion refers to wilayah.

Critiquing the mentioned views: the association of *ma'ah* with *inzāl*

The proponents of the abovementioned views face the question that considering the Prophet was not revealed from the heavens, how can God say we sent down a light along with the Prophet from the heavens? They have admitted that the association of *ma'ah* with *inzāl* requires justification. They have provided various justifications for this that are not convincing.

The view of Abul Futuh Razi

Some exegetes have identified the light in the verse to refer to Imam Ali (peace be upon him) referring to narrations from Imam al-Baqir, Imam al-Sadiq, and Imam al-Kazim (peace be upon them). It is worth mentioning that they have not presented any proof in this regard; rather, they have merely mentioned this narration. Similarly, they have not given a reply to the question of how Imam Ali was sent down from the heavens along with the Prophet. Abul Futuh Razi is the only exegete who has tried to prove that the light in the verse is Imam Ali

¹ Qarai translation

...فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

while mentioning the abovementioned narration. Similarly, he strives to answer the question above. Abul Futuh Razi writes: that God has used the phrase *anzala ma 'ah* (sent down with him) shows that a person has been sent with the Prophet whom the followers of the Prophet (peace be upon him and his household) also follow. In response to the question that a person has not been sent down along with the Prophet; rather, that which has been sent down and revealed is the Quran, he writes: whatever you say about the coming down of the Prophet, say it about that person accompanying the Prophet as well. He then rightly reminds us that *inzāl* does not always refer to coming down from the skies; rather, it is also used to mean entering a land and migrating from an upland area to a lowland area. It is worth mentioning that during the migration from Makkah to Madinah, the Prophet went from an upland area (Makkah) to a lowland area (Madinah) and Imam Ali, following the Prophet, first entered Quba and then entered Madinah along with the Prophet.

Comparing the exegetic approach of Abul Futuh Razi with other exegetes

Comparing the exegetic approach of Abul Futuh Razi with other exegetes in the interpretation of the verse under discussion shows some strong aspects which are indicated below:

- a) Abstaining from allegorical interpretation of the verse which is seen many a time in the approaches of the exegetes regarding this verse.
- b) Abstaining from disputable foundations; for instance, Abul Futuh Razi's exegetic approach is not built upon the discussion of the theory of replacing the particles of *jarr*.¹
- c) Verifying the approach of Abul Futuh Razi with narrations: as it has been mentioned, in Shiite narrations, Imam al-Baqir, Imam al-Sadiq, and Imam al-Kazim (peace be upon them) respectively have mentioned that *an-nūr* (light) refers to Imam Ali (peace be upon him).

Conclusion

This study has shown that most exegetes believe that *an-nūr* in verse 157 of the Chapter of al-*A'raaf* refers to the Quran. Other views regarding the referent of light are: the speaking Quran, the Noble Quran, Imam Ali (peace be upon him) and other Imams, and wilayah (mastership). Abul Futuh Razi believes that *an-nūr* (light) in the verse refers to Imam Ali. Similarly, in reply to the question that he has not come down from the skies along with the Prophet; rather, that which has been sent down and revealed is the Quran, he replies: whatever you

¹ Sometimes translated as prepositions; however, this is not an exact translation as not all the particles of *jarr* are prepositions nor all prepositions are particles of *jarr*.

say about the coming down of the Prophet, say it about that person accompanying the Prophet as well. He then rightly reminds us that *inzāl* does not always refer to coming down from the skies; rather, it is also used to mean entering a land and migrating from an upland area to a lowland area. Thus, the phrase coming down of Imam Ali along with the Prophet is correct and does not require justification or allegorical interpretation.

References

- Abul Futuh Razi, H. (2010). *Rawd al-jinaan war uh al-jinaan fi tafsir al-Qur'an*. Islamic Research Foundation Astan Quds Razavi. [In Arabic].
- Alusi, M. (1994). *Ruh al-ma'ani*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Fakhr Razi, M. (1999). *Mafatih al-ghayb*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Ibn Ashour, M. (n.d.). *Al-Tahrir wa al-tanwir*. N.p. [In Arabic].
- Kulayni, M. (1986). *Al-Kafi*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Samraie, F. (1999). *Ma'ani al-nahw*. Dar al-Fikr li-l Tabaah wa al-Nashr. [In Arabic].
- Tabarsi, F. (1993). *Majma' al-bayan*. Naser Khosro Publications. [In Arabic].
- Tabatabai, M. H. (1983). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].

تفسیر تطبیقی ابوالفتوح رازی و دیگر مفسران از «نور» در آیه ۱۵۷ سوره اعراف *

علی حسن بیگی

دانشیار، گروه الهیات، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اراک، اراک، ایران. رایانامه: a-hasanbagi@araku.ac.ir

چکیده

در آیه ۱۵۷ سوره اعراف از نوری سخن رفته که همراه پیامبر اکرم (ص) نازل شده است. بسیاری از مفسران معتقدند مقصود از «النور» در این آیه «قرآن کریم» است، و برخی از مفسران دیدگاه‌های دیگری را مطرح کرده‌اند که عبارت‌اند از: قرآن ناطق؛ قرآن کریم، امام علی (ع) و دیگر امامان (ع)؛ و ولایت. این دیدگاه‌ها هر یک دچار نقدهایی است، افزون بر این که هیچ کدام نتوانسته‌اند که پاسخ درخوری به این پرسش بدهند که دلیل آمدن «معه» همراه با «انزال» چیست. ولی تفسیری که ابوالفتوح رازی از این بخش از آیه ارائه کرده با تفاسیر دیگر متفاوت است. وی این «نور» را حضرت علی (ع) دانسته است. در این نوشتار، دیدگاه‌های مفسران طرح و ارزیابی و نقد می‌شود و نشان داده می‌شود که تفسیر ابوالفتوح رازی از آیه مذکور، برخلاف تفسیر دیگر مفسران، نیازمند توجیه و تأویل نیست.

کلیدواژگان: آیه ۱۵۷ سوره اعراف، ابوالفتوح رازی، امام علی در قرآن، پیروی از پیامبر (ص)

* دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۰۶ | بازنگری: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹ | پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۱ | انتشار برخط: ۱۴۰۲/۰۹/۳۰

□ علی بیگی، حسن. (۱۴۰۲). تفسیر تطبیقی ابوالفتوح رازی و دیگر مفسران از «نور» در آیه ۱۵۷ سوره اعراف: پژوهش‌های تفسیر

تطبیقی، ۹ (۲)، ۷۸-۵۵. <https://doi.org/10.22091/PTT.2023.8537.2145>

مقدمه

در آیه ۱۵۷ سوره اعراف سخن از نوری است که همراه پیامبر (ص) نازل شده است:

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَإِذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُوتِيتُمْ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

ترجمه: آنان که از این رسول، [این] پیامبر امی، پیروی می‌کنند که نامش را در تورات و انجیل خود نوشته می‌یابند، آن که به نیکی فرمانشان می‌دهد و از ناشایست بازشان می‌دارد و چیزهای پاکیزه را بر آنها حلال می‌کند و چیزهای ناپاک را حرام و بار گرانشان را از دوششان برمی‌دارد و بند و زنجیرشان را می‌گشاید؛ پس کسانی که به او ایمان آوردند و حرمتش را نگاه داشتند و یاری‌اش کردند و از آن کتاب که بر او نازل کرده‌ایم پیروی کردند رستگاران‌اند.

این نوشتار در صدد بررسی و تحلیل رویکرد ابوالفتوح رازی درباره تفسیر آیه یادشده با محوریت «نور» در آیه پیش‌گفته است که با کوشش انجام‌شده، معلوم شد تا کنون نوشتاری در این زمینه نگاشته نشده است. تفسیری که ابوالفتوح رازی از این بخش از آیه یادشده ارائه کرده با تفاسیر دیگر متفاوت است. وی این «نور» را حضرت علی (ع) دانسته است. گفتنی است که ابوالفتوح رازی از مفسران شیعی قرن ششم هجری است. تفسیر او با نام «روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن» به زبان فارسی و شامل تمامی آیات قرآن است. او تلاش می‌کند در تفسیر آیات، با به‌کارگیری لغت، صرف، نحو، شأن نزول و بررسی و ارزیابی اقوال مفسران، تفسیری روشمند ارائه کند. در موارد فراوانی تفسیر او از آیات، با تفسیرهای دیگر تفاوت چندانی ندارد، ولی در برخی موارد تفسیری از آیه ارائه کرده است که با تفسیر بسیاری از مفسران سازگاری ندارد.

رویکردهای مفسران به آیه ۱۵۷ سوره اعراف

درباره تفسیر نور در آیه یادشده میان مفسران چهار دیدگاه هست.

۱. قرآن

بسیاری از مفسران معتقدند مقصود از «النور» در آیه شریفه «قرآن» است (برای نمونه، نک. بلخی، ۱۴۲۳ ق ج ۲، ص ۶۸؛ زمخشری، ۱۴۰۷ ق ج ۲، ص ۱۶۶؛ طوسی، بی تا، ج ۵، ص ۴؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ ق ج ۱۵، ص ۳۸۳؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹ ق ج ۳، ص ۴۳۹؛ طبرسی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۴۷۵؛ کاشانی، ۱۳۳۶، ج ۶، ص ۳۹۸؛ آلوسی، ۱۴۱۵ ق ج ۵، ص ۷۷؛ قاسمی، ۱۴۱۸ ق ج ۵، ص ۱۹۴؛ ابن عاشور، بی تا، ج ۸، ص ۳۱۹؛ مغنیه، ۱۴۲۴ ق ج ۳، ص ۴۰۴؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶، ص ۳۹۸؛ حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق ج ۷، ص ۷۹؛ قرشی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۱۱۸؛ مصطفوی، ۱۳۸۰، ج ۹، ص ۱۷۷؛ طباطبائی، ۱۳۶۲، ج ۸، ص ۲۹۶؛ صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۱۱، ص ۳۴۵؛ فضل الله، ۱۴۱۹ ق ج ۱۰، ص ۲۶۲؛ نجفی خمینی، ۱۳۹۸ ق ج ۵، ص ۳۶۹).

ارزیابی: در برخی آیات، کتاب آسمانی دربردارنده «نور» معرفی شده است. برای مثال، خداوند در آیه ۹۱ سوره انعام می فرماید: «قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ» (ترجمه: بگو کتابی را که موسی برای روشنایی و هدایت مردم آورد، چه کسی بر او نازل کرده بود؟). از سوی دیگر، همنشینی «النور» با «انزل» سبب این تبادر شده که مفسران مذکور منظور از نور را قرآن تلقی کنند. از این رو، این دیدگاه شکل گرفته که مقصود از «نور» همان قرآن است که یکی از کتاب های آسمانی است. به عبارت دیگر، اشتراک لفظی واژه «نور» و تبادر قرآن از آن سبب تلقی مذکور شده است. ولی به نظر می رسد در قرآن کریم هر جا سخن از انزال نور به میان آمده کتاب آسمانی نیست. برای مثال، خداوند در آیه ۱۵ سوره مائده می فرماید: «قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ» (ترجمه: از جانب خدا نوری و کتابی صریح و آشکار بر شما نازل شده است). همان گونه که ملاحظه می شود در این آیه نور و کتاب از طریق «واو عطف» به یکدیگر مرتبط است و نحویان، مفسران و اصولیان تصریح کرده اند که قاعده و قانون در «عطف» دلالت بر تغایر میان معطوف و معطوف علیه می کند (برای نمونه، نک. عباس حسن، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۶۶؛ ابوالبقاء عکبری، ۱۳۹۹ ق، ج ۲، ص ۲۳؛ اصفهانی نجفی، بی تا، ج ۱، ص ۶۹). بر این اساس، در این آیه، عطف به «واو» بر این نکته دلالت می کند که نور غیر از کتاب آسمانی است و در نتیجه، مقصود از نور پیامبر است (طوسی، بی تا، ج ۳، ص ۴۷۵؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۲۷۱؛

ابوالفتح رازی، ۱۳۸۹، ج ۶، ص ۳۰۶؛ سبزواری نجفی، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ص ۴۴۰؛ صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۸، ص ۲۳۳؛ شیرازی، ۱۴۲۴ق، ج ۱، ص ۳۲۱). اکنون با توجه به این که در صدر آیه ۱۵۷ سوره اعراف سخن از تبعیت از پیامبر (ص) به میان آمده است، جایی برای تبعیت از نور به معنای قرآن نمی‌ماند؛ زیرا تبعیت از پیامبر (ص) شامل تبعیت از قرآن می‌شود و به ذکر آن به‌طور جداگانه نیازی نیست.

۲. قرآن ناطق

برخی معتقدند که مقصود از نور در آیه شریفه، امام علی (ع) و دیگر امامان (ع) هستند و خلافت و ولایت آنان همراه با نبوت پیامبر (ص) نازل شده است. اینان معتقدند دیدگاه مذکور با دیدگاه برخی مفسران مثل طبرسی، که گفته‌اند «نور» همان قرآن است و «معه» به جای «علیه» نشسته است، منافاتی ندارد؛ زیرا امامان قرآن ناطق‌اند (لاهیجی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۶۰).

ارزیابی: نخست آنکه، در صدر کلام لاهیجی مقصود از «نور» را شخص معرفی می‌کند، ولی ذیل کلام دلالت می‌کند که مقصود شخص نیست. دوم آنکه، این رویکرد پاسخی به این پرسش ندارد که با توجه به این که پیامبر (ص) نزولی از آسمان نداشته است، چگونه خداوند می‌فرماید نور – که در فرض لاهیجی قرآن ناطق است – همراه پیامبر (ص) از آسمان نازل شده است؟؛ زیرا نزول ولایت امامان و نبوت از سوی خداوند به این مطلب ربطی ندارد که عده‌ای از ولایت و نبوتی پیروی کردند که با پیامبر (ص) از آسمان نازل شده است. به عبارت دیگر، طبق این رویکرد، آیه در نزول شخص پیامبر (ص) به همراه نوری که از آسمان نازل شده است، صراحت دارد. سوم آنکه، این رویکرد بر جواز استعمال لفظ در بیش‌تر از یک معنا مبتنی است، در حالی که عده‌ای از دانشمندان اصول فقه استعمال لفظ را در بیش‌تر از یک معنا جایز نمی‌دانند (برای نمونه، نک. آخوند خراسانی، ۱۴۰۹ ق ص ۳۶؛ نائینی، بی‌تا، ج ۱، ص ۵۱؛ مظفر، ۱۴۰۵ ق ج ۱، ص ۲۹).

۳. قرآن کریم، امام علی (ع) و دیگر امامان (ع)

برخی از مفسران معتقدند لفظ «نور» مطلق است؛ در نتیجه، شامل قرآن و امام علی (ع) و دیگر امامان (ع) می‌شود. به عبارت دیگر، قرآن، و امامان (ع) همگی مصادیق «نور» هستند و این که

لفظ «انزال» درباره امام علی (ع) و دیگر امامان (ع) به کاررفته است ایرادی ندارد، زیرا خداوند هستی دهنده آنان است و به این اعتبار لفظ انزال درباره آنان به کار رفته است، چنان که خداوند درباره «حدید» در آیه ۲۵ سورة حدید می فرماید: «وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (و آهن را نازل کردیم) و «انزال حدید» به معنای پدید آوردن آهن است. برخی احتمال می دهند که مقصود از «النور» قرآن و عترت پیامبر باشد، زیرا هر دو به یک معنا برمی گردند و متابعت از هریک متابعت از دیگری است (حسینی شیرازی، ۱۴۲۴ ق ج ۲، ص ۲۵۶؛ طیب، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۴۷۹).

ارزیابی: نخست آنکه، با توجه به این که در صدر آیه ۱۵۷ سورة اعراف سخن از تبعیت از پیامبر (ص) به میان آمده است، برای تبعیت از «نور» به معنای قرآن جایی نمی ماند؛ زیرا تبعیت از پیامبر (ص) تبعیت از قرآن را نیز شامل می شود و به ذکر جداگانه آن نیازی نیست. دوم آنکه، این پاسخ با این پرسش مواجه است که چگونه امام علی (ع) و دیگر امامان (ع) همراه پیامبر (ص) آفریده شده اند؟ سوم آنکه، با توجه به سیاق آیه و احادیث، مطلق بودن لفظ «نور» دلیلی ندارد.

۴. ولایت

برخی از مفسران گفته اند مقصود از «نور» در آیه مورد بحث ولایت است (سلطان علی شاه، ۱۴۰۸ ق ج ۲، ص ۲۱۱).

ارزیابی: ثقل بحث در این آیه تبعیت از شخص است. از این رو، در بیان تبعیت از پیامبر (ص)، به ویژگی ها و کارهای او، از قبیل نبی بودن، رسول بودن، امی بودن، وجود نام او با اوصافش در تورات و انجیل، تحلیل طبیات، تحریم خبائث، رهایی دادن مردم از آداب و رسوم غلط اشاره شده است. اکنون اگر گفته شود مقصود از «النور»، ولایت است، با سیاق آیه سازگار نیست.

توجیهات نزول نور با پیامبر (ص) در دیدگاه های ذکر شده

طرفداران رویکردهای مذکور با این پرسش روبه رو هستند که با توجه به این که پیامبر (ص) نزولی از آسمان نداشته است، چگونه خداوند می فرماید «نور» — چه مراد از آن قرآن باشد، چه قرآن ناطق، چه قرآن و امامان (ع) و چه ولایت — همراه پیامبر از آسمان نازل شده است؟ آنان اذعان کرده اند که همنشینی «معه» با «انزل» به توجیه نیازمند است. آنان در همنشینی «معه» با «انزل» توجیهات گوناگونی آورده اند که در ذیل به آن ها اشاره و سپس بررسی می شود:

۱. همزمانی نزول قرآن و رسالت پیامبر (ص)

برخی مفسران در پاسخ به این پرسش که در آیه مورد بحث گفته شده است که «نور»، که در اینجا فرض بر آن است که مراد از آن قرآن است، همراه پیامبر (ص) از آسمان نازل شده است، با این که پیامبر (ص) نزولی از آسمان نداشته است، می‌نویسند: چون نبوت و رسالت پیامبر (ص) همراه با قرآن کریم از طرف خدا نازل شده و نبوت آن حضرت، همزمان با قرآن کریم آشکار شده، به «معه» تعبیر شده است (زمخشری، ۱۴۰۷ ق ج ۲، ص ۱۶۶؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ ق ج ۱۵، ص ۳۸۳؛ طبرسی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۴۷۵؛ شوکانی، ۱۴۱۴ ق ج ۲، ص ۲۸۸؛ حائری تهرانی، ۱۳۷۷، ج ۵، ص ۳۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶، ص ۳۹۸؛ حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق ج ۷، ص ۷۹؛ نجفی خمینی، ۱۳۹۸ ق، ج ۵، ص ۳۶۹).

ارزیابی: تفسیر مذکور، علاوه بر این که برخلاف ظاهر آیه است، پاسخ به پرسش مذکور نیست؛ زیرا نزول قرآن و نبوت از سوی خداوند به این که عده‌ای از قرآنی پیروی کردند که همراه با پیامبر (ص) از آسمان نازل شده است ربط ندارد. به عبارت دیگر، آیه در نزول شخص پیامبر (ص) به همراه قرآن از آسمان دارای صراحت است، نه این که قرآن با رسالت پیامبر (ص) از آسمان نازل شده است.

۲. قرآن شاهد و دلیل نبوت

در وجه آمدن «معه» به جای «علیه»، برخی معتقدند دلیل این که خداوند به جای این که بفرماید: «انزل علیه» یا «انزل الیه» فرمود: «انْزِلْ مَعَهُ» این است که می‌خواهد اشاره کند قرآن دلیل و شاهد نبوت آن حضرت است (طباطبایی، ۱۳۶۲، ج ۸، ص ۲۶۹).

ارزیابی: نخست آنکه، این تحلیل بر خلاف ظاهر آیه است، زیرا معلوم نیست چگونه تعبیر به کاررفته در آیه شریفه دلیل و شاهد نبوت پیامبر (ص) است. دوم آنکه، اگر خداوند متعال در صدد بیان این بود که قرآن شاهد نبوت پیامبر است، به جای «انْزِلْ مَعَهُ» می‌فرمود: «ارسل معه».

۳. پیروی از قرآن و سنت

برخی در وجه کاربرد «انزل معه» به جای «انزل علیه» گفته‌اند «مع» بر تبعیت از پیامبر (ص) در عمل

به سنت او دلالت می‌کند و در نتیجه، آیه می‌فرماید: آنان از قرآن و سنت پیامبر (ص) پیروی می‌کنند (طبرسی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۴۷۵، حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۱۶). همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، در این رویکرد خاستگاه سنت پیامبر (ص) و حیانی تلقی شده است.

ارزیابی: گرچه «معه» بر همراهی دلالت می‌کند و مسلمانان نیز به تبعیت از سنت پیامبر (ص) موظف‌اند، تفسیر مذکور شایستگی پاسخ به این پرسش را ندارد که چگونه پیامبر (ص) همراه قرآن از آسمان نازل شده است. از این گذشته، اگر مقصود از «النور» قرآن است، تبعیت از سنت از کجای «وَاتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» قابل استنباط است؟

افزون بر دو نقد بالا، همان‌گونه که دیده می‌شود، در این رویکرد، مفسران سنت پیامبر (ص) و لزوم پیروی از آن را مفاد «النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» دانسته‌اند. به عبارت دیگر، آنان خاستگاه سنت پیامبر (ص) را، همچون قرآن کریم، وحی آسمانی تلقی کرده‌اند که بر پیامبر (ص) نازل شده است. در صورتی که نخست آنکه، سنت پیامبر (ص) طبق آیات قرآن خاستگاه آسمانی ندارد، زیرا در بسیاری از آیات قرآن کریم پس از دستور به اطاعت از فرمان‌های خداوند، به فرمانبری از رسول توصیه و تشویق شده است (آل عمران: ۳۲؛ نساء: ۱۳، ۵۹، ۶۹؛ انفال: ۱؛ محمد: ۳۳). حال اگر دستورهای پیامبر (ص) خاستگاه آسمانی داشت و آن دستورها از سوی خداوند وحی شده بود، دیگر به گفتن اطاعت از رسول نیازی نبود. به عبارت دیگر، فرمانبری از رسول موضوعیت دارد. گفتنی است سنت رسول یا دستورهای او مخالف دستورها و رضایت الاهی نیست، بلکه رسول بر اساس حکمت و دانایی‌ای که خداوند او را از آن برخوردار کرده است فرمان می‌دهد و همه به اطاعت از او موظف‌اند، چنان که خداوند در آیه ۷ سورة حشر می‌فرماید: «وَمَا آتَاكُم الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (ترجمه: آنچه را رسول خدا برای شما آورده است، بگیرید [و اجرا کنید]، و از آنچه نهی کرده است، خودداری کنید). به نظر می‌رسد خاستگاه آسمانی و حیانی تصور کردن سنت پیامبر (ص) این آیه شریفه قرآن است: «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (و هرگز از روی هوای نفس سخن نمی‌گوید؛ نجم: ۳)، در حالی که سیاق آیه یادشده بر این دلالت دارد که پیامبر (ص) در آنچه از قرآن برای مشرکان تلاوت می‌کند سخنانش برخاسته از هوای نفس نیست. به گفته طباطبائی (۱۳۶۲):

برخی در تفسیر آیه مذکور به اطلاق «ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى» تمسک جسته و گفته‌اند هوای نفس از همه سخنان پیامبر نفی شده است، ولی قرینه مقام دلالت می‌کند که آنچه پیامبر (ص) از قرآن بر آنان تلاوت می‌کند خاستگاه وحیانی دارد. (ج ۱۹، ص ۶۲)

همچنین، همو در ذیل آیه «الَّذِينَ تَرَى إِلَى الَّذِينَ نُهَوَ عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهَوَ عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ» (ترجمه: آیا ندیدی کسانی را که از نجوا [=سخنان درگوشی] نهی شدند، سپس به کاری که از آن نهی شده بودند، بازمی‌گردند و برای انجام دادن گناه و تعدی و نافرمانی رسول خدا به نجوا می‌پردازند؛ مجادله: ۸) می‌نویسد:

مقصود از «مَعْصِيَةِ الرَّسُولِ» نافرمانی پیامبر در کارهایی است که خداوند در آن امر و نهی ندارد، ولی پیامبر به حکم ولایتش بر مردم و در راستای رعایت جامعه اسلامی از آن نهی می‌کند و یا آن را واجب می‌کند. (ج ۱۹، صص ۲۱۳-۲۱۴)

گفتنی است که حتی برخی مفسران پا را از این فراتر گذاشته، می‌گویند فرمان‌های ولایی و حکومتی پیامبر (ص) بر پایه استنباط آن حضرت است (قرشی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۲۶۹).

دوم آنکه، احادیث به صراحت بر این دلالت می‌کنند که اوامر و نواهی پیامبر (ص) یا همان سنت نبوی خاستگاه وحیانی ندارد، بلکه بر پایه علم و حکمتی که خداوند به او اعطا کرده، امور دین به پیامبر (ص) واگذار و تفویض شده است. برای مثال، در حدیثی از امام صادق (ع)، که حدیثی معتبر است (محسنی، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۴۴۷)، آمده است:

خداوند پیغمبرش را تربیت کرد و نیکو تربیت کرد. چون تربیت او را تکمیل کرد، فرمود: تو بر خُلق عظیمی استواری. سپس امر دین و امت را به او واگذار فرمود تا پیامبر سیاست بندگانش را به عهده گیرد. سپس فرمود: آنچه را رسول برای شما آورده است، بگیرید و از آنچه شما را نهی کرده است بازایستید. همانا رسول خدا استوار و به روح القدس موفق و مؤید بود و نسبت به سیاست و تدبیر مردم هیچ گونه لغزش و خطایی نداشت و به آداب خدا تربیت شد. خداوند نمازهای پنج‌گانه را دو رکعت دو رکعت واجب کرد تا ده رکعت شد. سپس رسول خدا به نمازهای دو رکعتی دو رکعت

افزود و به مغرب یک رکعت اضافه کرد و این اضافات با واجب تعالی برابر شد، به طوری که ترک آن‌ها جز در سفر جایز نیست و چون در نماز مغرب یک رکعت افزود، آن را در سفر و حضر بر جای گذاشت. خدای تعالی تمام این اضافات پیامبر را اجازه داد و نمازهای یومیۀ واجب هفده رکعت شد. سپس رسول خدا نمازهای نافله را، که سی و چهار رکعت است، مستحب قرار داد. خداوند نیز آن را اجازه داد. خدا در سال تنها روزه ماه رمضان را واجب کرد و رسول خدا (ص) روزه ماه شعبان و سه روز از هر ماه را نیز سنت کرد تا دو برابر مقدار واجب شد. خداوند شراب انگور را تحریم کرد و پیامبر هر نوشیدنی مست‌کننده را حرام کرد؛ خدا نیز برای او اجازه داد. (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۲۶۷؛ ترجمۀ نویسنده مقاله)

۴. جاودانگی قرآن و نبوت پیامبر اسلام (ص)

برخی در وجه آمدن «معہ» به جای «علیه» گفته‌اند لفظ «معہ» بر بقای قرآن دلالت می‌کند مبنی بر این که قرآن با نبوت پیغمبر (ص) باقی می‌ماند (کاشانی، ۱۳۳۶، ج ۴، ص ۱۲۴-۱۲۵؛ حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۱۶).

ارزیابی: تفسیر مذکور بر خلاف ظاهر آیه است، زیرا جاودانگی قرآن و نبوت پیامبر (ص) از آیه مذکور به دست نمی‌آید و معلوم نیست که این مفسران چگونه از آیه «وَاتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» چنین تفسیری به دست داده‌اند؟ وانگهی، تفسیر مذکور پاسخگوی پرسش پیش گفته نیست.

۵. ناگسستگی میان قرآن و سنت و لزوم پیروی از آن دو

برخی مفسران گفته‌اند مقصود از «نور» قرآن است و دلیل این که به جای «علیه» از «معہ» استفاده شده این است که رابطه میان قرآن و سنت پیامبر (ص) ناگسستگی است و بایسته است که از هر دو پیروی شود و احتمال می‌رود که «معہ» به «اتبعوا» متعلق باشد؛ در نتیجه، یاران پیامبر (ص) از قرآن و سنت او پیروی می‌کنند (قاسمی، ۱۴۱۸ق، ج ۵، ص ۱۹۵؛ صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۱۱، ص ۳۴۵).

ارزیابی: این تفسیر بر خلاف ظاهر آیه است و صرفاً حدسی است که بیان شده است. توضیح

آنکه اینان تصور می‌کنند آنچه همراه قرآن نازل شده سنت است، در حالی که بر این ادعا دلیلی وجود ندارد. وانگهی، در این رویکرد مانند رویکرد «ج» خاستگاه سنت پیامبر (ص) و حیانی تلقی شده است که پیش‌تر نقد آن گذشت.

۶. جایگزینی حروف

راهکار برخی مفسران در این که چگونه می‌توان گفت مقصود از «نور» قرآن است و پیامبر نیز همراه قرآن از آسمان نازل شده «جایگزینی حروف» است. آنان معتقدند که «مع» به جای «علیه» نشسته است. توضیح بیشتر آنکه گاهی «مع» به جای «علی» و گاهی «علی» به جای «مع» می‌نشیند؛ در نتیجه، آیه می‌فرماید: آنان پیروی کردند از قرآنی که بر پیامبر (ص) نازل شده است (سورآبادی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۸۱۶؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۷۵۰؛ ثقفی تهرانی، ۱۳۹۸، ج ۲، ص ۴۸۳؛ سبزواری نجفی، ۱۴۰۶، ج ۳، ص ۲۲۲).

ارزیابی: به نظر نگارنده، راهکار و پاسخ مذکور با دو مشکل روبه‌رو است: نخست آنکه، جایگزینی «مع» به جای «علی» خلاف ظاهر آیه است. گفتنی است در تفسیر آیات قرآن کریم تا جایی که امکان دارد نباید سخن خداوند را بر خلاف ظاهر توجیه کرد.

دوم آنکه، افراد در محاورات عرفی در به‌کارگیری واژه‌ها و حروف چندان دقتی نمی‌کنند، زیرا عموماً به کلام مسلط نیستند و در تنگنای واژه‌ها و حروف قرار می‌گیرند. لذا در میان آنان جایگزینی واژه‌ها و حروف معمول است. ولی متکلم ورزیده و مسلط بر کلام، به دلیل اشراف بر کلام، در تنگنای کاربرد واژه‌ها و حروف قرار نمی‌گیرد؛ و بنابراین، انتخاب واژه‌ها و کلمات از سوی او بر پایه محاسباتی است که باید تلاش کرد تا فهمید چرا واژه و حروفی خاص را به کار برده است. بر این اساس، خداوند دانا هر حرف و واژه‌ای که به کار برده، بر مبنایی بوده است. لذا رویکرد جایگزینی قابل دفاع نیست؛ زیرا این پرسش مطرح است آیا خداوند دانا نمی‌توانست به جای این که بفرماید «أُنْزِلَ مَعَهُ» بفرماید «أُنْزِلَ عَلَيْهِ»؟ گفتنی است «مع» حرف نیست (ابن هشام، بی تا «الف»، ص ۴۳۹) تا حرف دیگری جایگزین آن شود. رُمانی (بی تا) نیز از «مع» به عنوان حرف یاد نکرده است (ص ۴۱-۱۰۲). برفرض که «مع» حرف باشد، بصریان (ادیان

بصره) جایگزینی حروف جاره با یکدیگر را قبول ندارند (سامرای، ۱۴۲۰ ق ج ۳، ص ۷). گفتنی است که سامرای (۱۴۲۰ ق)، ادیب و تفسیرپژوه عراقی، نیز از رویکرد جانشین‌ناپذیری حروف دفاع کرده است (ج ۳، ص ۷).

دیدگاه ابوالفتوح رازی: امام علی (ع)

برخی از مفسران، با اشاره به روایاتی از امام باقر (ع)، امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) که مقصود از «نور» در آیه شریفه را امام علی (ع) شناسانده‌اند (برای دین روایت، نک. عیاشی، ۱۳۸۰ ق ج ۲، ص ۳۱؛ کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۹۴، ۴۳۲)، گفته‌اند که این تفسیر از «نور» ویژه اهل بیت (ع) است (برای نمونه، نک. کاشانی، ۱۳۳۶، ج ۴، ص ۱۲۴-۱۲۵؛ عاملی، ۱۳۶۰، ج ۴، ص ۲۴۳). گفتنی است که اینان در این زمینه هیچ استدلالی ارائه نکرده‌اند، بلکه صرفاً به روایت مذکور اشاره کرده‌اند. همچنین، در پاسخ به این پرسش که چگونه امام علی (ع) همراه پیامبر از آسمان نازل شده است، پاسخی نداده‌اند. ابوالفتوح رازی تنها مفسری است که، ضمن اشاره به حدیث مذکور، در صدد استدلال بر آمده است که مقصود از نور در آیه شریفه علی (ع) است. همچنین، او در صدد پاسخ به پرسش مذکور بر آمده است. ابوالفتوح رازی (۱۳۸۹) می‌نویسد: از این که خداوند تعبیر «انزل معه» به کار برده است معلوم می‌گردد همراه پیامبر شخصی فرستاده شده است که پیروان پیامبر (ص) نیز از آن شخص پیروی می‌کنند. همو، در پاسخ به این پرسش که آن شخص همراه پیامبر از آسمان فرود نیامده، بلکه آنچه فرود آمده و نازل شده قرآن است، می‌گوید: هرچه درباره فرورستان پیامبر می‌گویید درباره آن شخص همراه پیامبر نیز بگویید. سپس به درستی یاد آور می‌شود که همیشه «انزال» به معنای فرود آمدن از آسمان نیست، بلکه به معنای وارد شدن به سرزمینی و کوچ کردن از سرزمینی مرتفع به سرزمینی پست نیز به کار رفته است (ج ۸، ص ۴۲۸). گفتنی است پیامبر (ص) در هجرت از مکه به مدینه، از سرزمینی مرتفع (مکه) به سرزمینی پست (مدینه) وارد شد، امام علی (ع) هم به دنبال پیامبر ابتدا وارد محله قبا و سپس به همراه پیامبر وارد مدینه گردید (ابن هشام، بی تا «اب»، ج ۲، ص ۱۳۶-۱۴۰). ابوالفتوح رازی (۱۳۸۹) در ذیل آیه «فَسَأْكُتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُوْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ» می‌نویسد:

جهودان و ترسایان گفتند: چون قاعده این است که رحمت خدای به آن کس [می]

رسد که او متقی است و از معاصی اجتناب کند و زکات دهد و به آیات خدای مؤمن باشد، ما چنینیم؛ رحمت به ما رسد. حق تعالی گفت: گو طمع برداری که این را تخصیص دگر به دنبال است: «الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ». به آنان رسد که متابعت این پیغامبر امی کنند، یعنی محمد علیه السلام. چون چنین بود، همه امت طمع رحمت کردند. خدای گفت: این را تخصیصی دگر هست که رسیدن رحمت بر آن موقوف است، و آن متابعت آن مرد است که در آخر آیت او را «نور» خواند، فی قوله: «وَاتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ»، یعنی علی بن ابی طالب، علی ما جاء فی تفسیر أهل البيت و اخبارهم. اگر گویند: در حق «نور» گفت «انزل» و این به قرآن لایق باشد، نه به «علی»، گوییم جواب از این لفظ «مع» است که گفت: با اوش فرو فرستادند، چنان که علی نه از آسمان منزل است، رسول نیز منزل نیست از آسمان. پس هرچه مخالف در حق رسول گوید و انزال او، ما در حق علی بگوییم، و نه همه انزال از آسمان باشد. آنچه از زمین نجد به زمن [کذا] غور آید آن را [نیز] انزال گویند، و رسول – علیه السلام – از زمین نجد و مکه فرستاده است، و آن زمینی [است] از [همه] عالم افراشته‌تر و رفیع‌تر. برای آن عالیه خوانند آن را چون رسول – علیه السلام – از این زمین مبعوث است و زمین بلند است، و آنچه جز آن است به اضافت با آن غور است. حکم امیر المؤمنین علی هم این است برای آنکه از یک وکر و آشیانه‌اند و از یک قبیله و یک بطن‌اند و از یک زمین و یک شهرند، بل از یک خانه‌اند و از یک نسب تا از میان ایشان جز یک پدر مختلف نمی‌شود. (ج ۸، صص ۴۲۷-۴۲۸)

ارزیابی: مقایسه رویکرد تفسیری ابوالفتوح رازی با مفسران دیگر نسبت به آیه شریفه گویای وجوه قوتی است که در ذیل به آن اشاره می‌گردد:

- الف) دوری از تأویل آیه که در رویکرد مفسران در این آیه بسیار دیده می‌شود؛
- ب) دوری از مبانی غیر مُسَلَّم: برای مثال، رویکرد تفسیری ابوالفتوح رازی به ابتدای بحث بر نظریه جایگزینی حروف جاره دچار نشده است.

ج) تأیید رویکرد ابوالفتوح رازی با احادیث: همان گونه که اشاره شد، در احادیث شیعه به ترتیب امام باقر (ع)، امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) فرموده اند که مقصود از «النور» امام علی (ع) است.

د) دقت در بیان ابوالفتوح رازی و آیه مورد بحث، حاوی دو نکته است:

۱. ثقل بحث در این آیه تبعیت از شخص است و لذا در بیان تبعیت از پیامبر به ویژگی های او از قبیل نبی بودن، رسول بودن، امی بودن، وجود نام او با اوصافش در تورات و انجیل، تحلیل طبیات، تحریم خبائث، رهایی دادن مردم از آداب و رسوم غلط از سوی او اشاره شده است.
۲. توصیف پیروان پیامبر (ص) که مستلزم ویژگی هایی است از قبیل ایمان به او، تقویت و یاری کردن او. بی شک کسانی که پیرو او هستند، پیرو شخص همراه او نیز می باشند. گفتنی است پیش از ایمان به پیامبر، افراد مذکور به خداوند ایمان آورده اند؛ لذا به ذکر ایمان به خدا نیازی نبود؛ موضوع پیروی از پیامبر (ص) را که بسیار دشوار است^۱ و خداوند در آیات دیگر به این نکته اشاره کرده در آیه مذکور نیز مطرح کرده است. از سوی دیگر، طبق این آیه، پیروی از پیامبر نیز کافی نیست، بلکه کار دشوار دیگری که این اشخاص انجام داده اند پیروی از شخص همراه اوست؛ و ایمان به رسول و پیروی

^۱ . بر خلاف تصور امروزی مسلمانان در این زمینه که معتقدند می بایست از پیامبر (ص) در همه شئون زندگی پیروی کرد، برخی از صحابه پیامبر (ص) از آن حضرت چنین تصویری نداشتند، بلکه آنان خود را مجاز می دانستند که، در برخی از امور، مطابق دیدگاه خود عمل کنند و لذا احیاناً بعضی دستورهای پیامبر (ص) مورد بی اعتنائی آنان قرار می گرفت. برای مثال، در برخی از آیات قرآن، خداوند به رفتار صحابه اعتراض و آنان را مذمت کرده است. خداوند آنان را به خاطر داد و فریاد راه انداختن در مجلس پیامبر و یا تحت فشار قرار دادن او، مورد نهی و مذمت قرار داده است (حجرات: ۲ و ۷). گاهی آنان در امور اجتماعی و سیاسی بر پیامبر (ص) پیشی می گرفتند که باز مورد نهی خداوند قرار می گرفتند (حجرات: ۱). آنان گاه به تجارت مشغول می شدند و سرگرمی های روزگار خویش را بر شنیدن سخنان پیامبر (ص) ترجیح می دادند (جمعه: ۱۱). گاه برخی از آنان به خداوند هم اعتراض می کردند که چرا جهاد با دشمنان بر آنان واجب شده است (نساء: ۷۷) که البته اعتراض مذکور به صورت غیر مستقیم به پیامبر (ص) نیز بود. نگارنده تصور می کند آیاتی همچون «وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (حشر: ۷)، «مَنْ يَطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا» (نساء: ۸۰)، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ» (نساء: ۵۹) همگی گواه مقاومت ها و سرپیچی های صحابه در برابر دستورهای پیامبر (ص) در سطح جامعه است.

از او پیروی از قرآن را هم شامل می‌شود. به عبارت دیگر، با ذکر ایمان به نشانه‌های خداوند («الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ»؛ اعراف: ۱۵۶) و پیروی از رسول («الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ»؛ اعراف: ۱۵۷) به ذکر پیروی از قرآن به صورت جداگانه نیازی نبود.

۳. بسیاری از مفسرانی که «النور» را در آیه مذکور «قرآن» دانسته‌اند بر پایه همنشینی «نور» و «انزال» است. همنشینی مذکور سبب شده که از «نور» قرآن متبادر شود، در صورتی که معنای انزال در قرآن همیشه فرود آمدن از آسمان به زمین نیست، چنان که ابوالفتوح رازی به این نکته اشاره کرده است. در ذیل به دو نمونه اشاره می‌شود:

الف) عده‌ای از مفسران معتقدند که مقصود از «ذکر» در آیه ۱۰ و ۱۱ سورة طلاق («قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»؛ خداوند چیزی که مایه تذکر است بر شما نازل کرد. رسولی به سوی شما فرستاده که آیات روشن خدا را بر شما تلاوت می‌کند تا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، از تاریکی‌ها به سوی نور خارج کند) پیامبر (ص) است و این که درباره او تعبیر «انزال» به کار رفته به این دلیل است که بعثت پیامبر (ص) از سوی غیب و خداوند بوده است (طباطبایی، ۱۳۶۲، ج ۱۹، ص ۳۷۶-۳۷۷؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ج ۲۲، ص ۳۰۰؛ صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۲۸، ص ۴۱۶؛ حسینی شیرازی، ۱۴۲۴ق، ج ۵، ص ۴۴۷ قرشی، ۱۳۷۱، ج ۱۱، ص ۲۱۹). طباطبایی (۱۳۶۲) در ذیل آیه مذکور می‌نویسد:

«رسولاً» عطف بیان یا بدل برای «ذکراً» در آیه قبل است، و توصیف «رسول» با جمله «يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ» گویای این است که مقصود از آن پیامبر اکرم (ص) است. بنابراین، مفاد آیه این است که خداوند پیامبری به سوی شما فرستاده است که خدا را به یاد شما می‌آورد و آیات او را به شما تذکر می‌دهد و مراد از «انزال» در «أَنْزَلَ اللَّهُ» این است که خدا از جانب خود و از عالم غیب او را به پیامبری مبعوث کرده است، زیرا «انزال» در برخی موارد به معنای پدیدار کردن از عالم غیب به عالم شهود است. (ج ۱۹، ص ۳۷۶-۳۷۷)^۱

^۱ علامه طباطبایی (۱۳۶۲) ذیل آیه ۱۹۲ سورة شعراء («وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ؛ مسلماً این [قرآن] از سوی پروردگار جهانیان نازل شده است») می‌نویسد: «انزال» و «تنزیل» وقتی به خدا نسبت داده می‌شود، به این معناست که خدا چیزی را ایجاد کرده و از جهان غیب و از نزد خود به عالم خلق و تقدیر آورده است. تناسب

ب) یکی از مفسران و ادیبان می‌نویسد: «معنای اصلی انزال انتقال دادن جسم از بالا به پایین است. معنای دیگر آن مسخر کردن و رام کردن است،^۱ چنان که خداوند در آیه ۶ زمر می‌فرماید: «وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» (ابن عاشور، بی‌تا، ج ۲۴، ص ۲۳). همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، رویکرد مشهور مفسران ارتکاب دو خلاف ظاهر، یکی در «انزال» و دیگری «معه»، است، ولی در توضیح ابوالفتوح رازی خلاف ظاهری دیده نمی‌شود.

نتیجه‌گیری

این بررسی نشان داد که بیش‌تر مفسران معتقدند مقصود از «النور» در آیه ۱۵۷ سوره اعراف «قرآن» است. خاستگاه این رویکرد همنشینی «النور» با «انزال» است که سبب تبادل شده است؛ و در نتیجه، مفسران مقصود از «النور» را قرآن را دانسته‌اند. دیدگاه‌های دیگر درباره‌ی مراد از نور عبارت است از: قرآن ناطق؛ قرآن کریم، امام علی (ع) و دیگر امامان (ع)؛ و ولایت. ابوالفتوح رازی معتقد است مقصود از «النور» در آیه شریفه امام علی (ع) است. همچنین او در پاسخ به این پرسش که آن شخص همراه پیامبر از آسمان فرود نیامده است، بلکه آنچه فرود آمده و نازل شده قرآن است می‌گوید: هرچه درباره‌ی فروفرستادن پیامبر می‌گویید درباره‌ی آن شخص همراه پیامبر نیز بگویید. سپس به‌درستی یاد آور می‌شود که همیشه انزال به معنای فرود آمدن از آسمان نیست، بلکه به معنای وارد شدن به سرزمینی و کوچ کردن از سرزمینی مرتفع به سرزمینی پست نیز به کار رفته است. پیامبر (ص) نیز در سفر هجرت از مکه به مدینه از سرزمینی مرتفع (مکه) به سرزمینی پست (مدینه)

معنای آفرینش پدیده‌ها با انزال و تنزیل که به معنای فروفرستادن است، به این اعتبار می‌باشد که خدا بلند مرتبه، بزرگ، قاهر و برتر است. از این رو وقتی چیزی را می‌آفریند با توجه به این‌که آن چیز از خدای بلند مرتبه صادر شده است، از آفرینش آن به «انزال» یا «تنزیل» تعبیر می‌کند. درست به همین سبب صادر کردن قرآن را از نزد خود به این عالم «تنزیل» نامیده است (ج ۱۵، ص ۳۴۴-۳۴۵).

^۱ بر پایه‌ی معنای مذکور از انزال، می‌توان گفت که در آیه شریفه خداوند می‌فرماید: آنان پیروی کردند از شخصی که او تسلیم محض پیامبر بود؛ یعنی آنان پیروی می‌کنند از شخصی که تسلیم محض پیامبر (ص) است و امام علی (ع) در سخنان خویش به این نکته اشاره کرده است: «وَلَقَدْ عَلِمَ الْمُسْتَحْفَظُونَ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَنِّي لَمْ أَزِدْ عَلَى اللَّهِ وَلَا عَلَى رَسُولِهِ سَاعَةً قَطُّ» (سید رضی، بی‌تا، خطبه ۱۹۷، ص ۳۱۱).

وارد شد. امام علی (ع) هم به دنبال پیامبر ابتدا وارد محله قبا شد و سپس به همراه پیامبر وارد مدینه شد. لذا تعبیر نازل شدن امام علی (ع) به همراه پیامبر (ص) صحیح و بدون نیاز به توجیه و تأویل است.

تعارض منافع

نویسنده هیچ گونه تعارض منافی را گزارش نکرده است.

کتابنامه

قرآن کریم.

- آخوندخراسانی، محمدکاظم. (۱۴۰۹ ق). کفایة الاصول. مؤسسة آل البيت (عليهم السلام) لاحیاء التراث.
- آلوسی، محمود. (۱۴۱۵ ق). روح المعانی. دارالکتب العلمیة.
- ابن عاشور، محمد بن طاهر. (بی تا). التحریر والتنویر. بی نا.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ ق). تفسیر القرآن العظیم، بیروت، دارالکتب العلمیة.
- ابن هشام، عبدالله بن یوسف. (بی تا «الف»). مغنی اللیب. بنی هاشم.
- ابن هشام، عبدالملک بن هشام. (بی تا «ب»). السیرة النبویة. دار احیاء التراث العربیة.
- ابوالبقاء عکبری، عبدالله بن الحسین. (۱۳۹۹ ق). املاء ما من به الرحمن، دارالکتب العلمیة.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی. (۱۳۸۹). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.
- اصفهانى نجفی، محمدتقی. (بی تا). هدایة المسترشدين. مؤسسة النشر الاسلامی.
- بلخی، مقاتل بن سلیمان. (۱۴۲۳ ق). تفسیر مقاتل بن سلیمان. داراحیاء التراث.
- ثقفی تهرانی، محمد. (۱۳۹۸ ق). تفسیر روان جاوید. انتشارات برهان.
- حائری تهرانی، علی. (۱۳۷۷). مقتنیات الدرر و ملتقطات الثمر. دارالکتب الاسلامیة.
- حسینی شاه عبد العظیمی، حسین بن احمد. (۱۳۶۳). تفسیر اثنا عشری. انتشارات میقات.
- حسینی شیرازی، محمد. (۱۴۲۴ ق). تقریب القرآن الی الاذهان. دارالعلوم.
- حسینی همدانی، محمدحسین. (۱۴۰۴ ق). انوار درخشان. کتاب فروشی لطفی.
- رمانی، علی بن عیسی. (بی تا)، معانی الحروف. المکتبه العصریه.
- زمخشری، محمود. (۱۴۰۷ ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. دار الکتب العربی.
- سامرایی، فاضل. (۱۴۲۰ ق). معانی النحو. دار الفكر للطباعة و النشر.
- سبزوارى نجفی، محمد بن حبیب الله. (۱۴۰۶ ق). الجدید فی تفسیر القرآن الکریم. دارالتعارف للمطبوعات.
- سورآبادی، عتیق بن محمد. (۱۳۸۰). تفسیر سورآبادی. فرهنگ نشر نو.
- سید رضی، محمد بن حسین. (بی تا). نهج البلاغة. مؤسسة دار الهجرة.
- شریف لاهیجی، محمد بن علی. (۱۳۷۳). تفسیر شریف لاهیجی. دفتر نشر داد.
- شوکانی، محمد بن علی. (۱۴۱۴ ق). فتح القدير. دار ابن کثیر.
- صادقی تهرانی، محمد. (۱۳۶۵). الفرقان فی تفسیر القرآن. انتشارات فرهنگ اسلامی.
- طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۶۲). المیزان فی تفسیر القرآن. دارالکتب الاسلامیة.

- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان. انتشارات ناصر خسرو.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۷). جوامع الجامع. انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان. دار احیاء التراث العربی.
- طیب، عبدالحسین. (۱۳۷۸). اطیب البیان. انتشارات اسلام.
- عاملی، ابراهیم. (۱۳۶۰). تفسیر عاملی. انتشارات صدوق.
- عباس حسن. (۱۳۸۳). النحو الوافی. انتشارات ناصر خسرو.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ ق). تفسیر عیاشی. انتشارات علمیه اسلامیة.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق). مفاتیح الغیب. دار احیاء التراث العربی.
- فضل الله، محمد حسین. (۱۴۱۹ ق). من وحی القرآن. دار الملائک للطباعة و النشر.
- قاسمی، محمد جمال‌الدین. (۱۴۱۸ ق). محاسن التأویل. دار الکتب العلمیة.
- قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۱). احسن الحديث. بنیاد بعثت.
- قمی مشهدی، محمد بن محمدرضا. (۱۳۶۸). کنز الدقائق. سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.
- کاشانی، ملافتح الله. (۱۳۳۶). منهج الصادقین. کتابفروشی محمد حسن علمی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵). الکافی. دار الکتب الاسلامیة.
- گنابادی، سلطان محمد. (۱۴۰۸ ق). بیان السعاده. مؤسسه الاعلمی.
- محسنی، محمدآصف. (۱۳۹۲). معجم الاحادیث المعتره. دار النشر الادیان.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۸۰). تفسیر روشن. مرکز نشر کتاب.
- مظفر، محمدرضا. (۱۴۰۵ ق). اصول الفقه. نشر دانش اسلامی.
- مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۴ ق). الکاشف. دار الکتب الاسلامیة، تهران.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. دار الکتب الاسلامیة.
- نائینی، محمدحسین. (بی‌تا). اجود التقریرات (ابوالقاسم خویی، مقرر). مطبعة العرفان.
- نجفی خمینی، محمدجواد. (۱۳۹۸ ق). تفسیر آسان. انتشارات اسلامیة.

References

Holy Qoran

- Abul Futuh Razi, H. (2010). *Rawd al-jinaan war uh al-jinaan fi tafsir al-Qur'an*. Islamic Research Foundation Astan Quds Razavi. [In Arabic].
- Akhond Khorasani, M. K. (1988). *Kifayat al-usul*. Muassasat Aal al-Bayt (alayhim al-salam) li-Ihya al-Turath. [In Arabic].
- Alusi, M. (1994). *Ruh al-ma'ani*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Ameli, I. (1981). *Tafsir 'Ameli*. Saduq Publications. [In Arabic].
- Ayyashi, M. (1960). *Tafsir 'Ayyashi*. Ilmiyyah Islamiyyah Publications. [In Arabic].
- Balkhi, M. (2002). *Tafsir Maqatil b. Sulayman*. Dar Ihya al-Turath. [In Arabic].

- Fadlullah, M. H. (1998). *Min wahyil Qur'an*. Dar al-Malak li-l Tabaah wa-l Nashr. [In Arabic].
- Fakhr Razi, M. (1999). *Mafatih al-ghayb*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Gunabadi, S. M. (1988). *Bayan al-sa'adah*. Muassasa-yi al-Aalami. [In Arabic].
- Haeri Tehrani, A. (1998). *Muqanniyat al-durar wa multaqitat al-thamar*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Hasan, A. (2004). *Al-Nahw al-wafi*. Naser Khosro Publications. [In Arabic].
- Husaini Hamedani, M. H. (1984). *Anwar-i derakhshan*. Ketabforoshi-yi Lotfi. [In Persian].
- Husaini Shah Abdulazimi, H. (1984). *Tafsir Ithna 'Ashari*. Miqat Publishing. [In Persian].
- Husaini Shirazi, M. (2003). *Taqrib al-Qur'an ila al-azhan*. Dar al-Ulum. [In Arabic].
- Ibn Ashour, M. (n.d.). *Al-Tahrir wa al-tanwir*. N.p. [In Arabic].
- Ibn Hisham, A. (n.d.). *Mughni al-labib*. Bani Hashem. [In Arabic].
- Ibn Hisham, A. M. (n.d.). *Al-Sirat al-Nabawiyyah*. Dar Ihya al-Turath al-Arabiyyah. [In Arabic].
- Ibn Kathir, I. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Isfahani Najafi, M. T. (n.d.). *Hidayat al-mustarshidin*. Muassasat al-Nashr al-Islami. [In Arabic].
- Kashani, M. F. (1957). *Minhaj al-Sadiqayn*. Ketabfurushi-yi Muhammad Hasan Ilmi. [In Arabic].
- Kulayni, M. (1986). *Al-Kafi*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Makarem Shirazi, N. (1995). *Tafsir-i namunah*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian].
- Mohseni, M. A. (2013). *Mu'jam al-ahadith al-mu'tabarah*. Dar al-Nashr al-Adyan. [In Arabic].
- Mostafavi, H. (2001). *Tafsir-i roshan*. Markaz-i Nashr-i Ketab. [In Persian].
- Mughniyah, M. J. (2003). *Al-Kashif*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah Tehran. [In Arabic].
- Muzaffar, M. R. (1985). *Usul al-fiqh*. Nashr-i Danesh-i Islami. [In Arabic].
- Naeini, M. H. (n.d.). *Ajwad al-taqirrat*. (A. al-Khoei, Author). Matbaat al-Irfan. [In Arabic].
- Najafi Khomeini, M. J. (1978). *Tafsir-i aasan*. Islamiyyah Publications. [In Persian].
- Qaemi, M. J. D. (1997). *Mahasin al-ta'wil*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Qarashi, A. A. (1992). *Ahsan al-hadith*. Bunyad-i Bethat. [In Persian].
- Qommi Mashhadi, M. (1989). *Kanz al-daqa'iq*. Ministry of Islamic Guidance Print and Publishing Institute. [In Arabic].
- Razi, M. (n.d.). *Nahj al-balagha*. Muassasat Dar al-Hejra. [In Arabic].
- Romani, A. (n.d.). *Ma'ani al-huruf*. Al-Maktabat al-Asriyyah. [In Arabic].
- Sabzevari Najafi, M. (1986). *Al-Jadid fi tafsir al-Qur'an al-karim*. Dar al-Taaruf li-l Matbuaat. [In Arabic].
- Sadeqi Tehrani, M. (1986). *Al-Furqan fi tafsir al-Qur'an*. Farhang-i Islami. [In Arabic].
- Samraie, F. (1999). *Ma'ani al-nahw*. Dar al-Fikr li-l Tabaah wa al-Nashr. [In Arabic].
- Sharif Lahiji, M. (1994). *Tafsir Sharif Lahiji*. Daftar-i Nashr-i Daad. [In Persian].
- Showkani, M. (1993). *Fath al-qadir*. Dar Ibn Kathir. [In Arabic].
- Surabadi, A. (2001). *Tafsir Surabadi*. Farhang-i Nashr-i No. [In Persian].
- Tabarsi, F. (1993). *Majma' al-bayan*. Naser Khosro Publications. [In Arabic].

- Tabarsi, F. (1998). *Jawami 'al-Jami'*. University of Tehran Press & Mudiriat-i Hawza-yi Ilmiyya-yi Qom. [In Arabic].
- Tabatabai, M. H. (1983). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Tayyib, A. H. (1999). *Atyab al-bayan*. Islam Publications. [In Arabic].
- Thaqafi Tehrani, M. (1978). *Tafsir-i ravan-i javid*. Burhan Publications. [In Persian].
- Zamakhshari, M. (1987). *Al-Kashshaf 'an haqa'iq ghawamid al-tanzil*. Dar al-Kutub al-Arabi. [In Arabic].

